

«Спогади про подорож до Сибіру, перебування в Березові та в Саратові» Єви Фелінської: генологічний аспект

1. У статті «Спогади про подорож до Сибіру, перебування в Березові та в Саратові» Є. Фелінської проаналізовано особливості жанрової організації тексту, притаманні мемуаристичній літературі Правобережної України доби романтизму; досліджено механізми і характерні риси взаємодії структурних частин та принципи їх функціонування.

Ключові слова: Є. Фелінська, мемуаристика, жанр, спогади, щоденник, асиміляція жанрів.

Постановка наукової проблеми та її значення. «Спогади про подорож до Сибіру, перебування в Березові та в Саратові» Є. Фелінської, видатної письменниці та громадського діяча, займають визначне місце в мемуаристичному каноні текстів польськомовної літератури Правобережної України доби романтизму. Вихід у світ спочатку окремих фрагментів в «Athenaeum» у 1849 р. за сприяння Ю. І. Крашевського, у 1850 р. – поява окремої книги [7], а в 1852–1853 рр. – найповнішого трьохтомного видання – викликали відчутний резонанс і в суспільстві загалом, і в літературно-критичних колах зокрема. Відомий факт видання ще за життя Є. Фелінської, у 1854 р. у Лондоні, перекладу «Спогадів про подорож до Сибіру» англійською мовою [11] сприяв значному поширенню творчості авторки за межі Російської імперії.

Видатний літературний критик М. Грабовський у «Щотижневику Петербурзькому» в контексті аналізу найновіших тогочасних польських повістей підкреслював: «Хто ж у нас не знає авторки Щоденника з Березова. Простота та привабливість її розповіді відома всім» [13, с. 526]. Рецензенти «Газети Варшавської» зауважували: «Зазвичай у нас є небагато подорожей чи подорожніх щоденників польською мовою, але ще менше їх добре написаних. Однак Є. Фелінська описує талановито, у тексті проявляється велика обізнаність із місцевими пам'ятками, які авторка пізнала, а також виражається здібність до оцінювання їх особливостей» [17, с. 4].

«Спогади про подорож до Сибіру» користувалися значною популярністю серед читачів, які, крім естетичної насолоди, намагалися віднайти «практичні» відомості про подальшу долю тих, хто перебував у засланні та згадувався автором на сторінках. У часописі «Погляд Познанський» повідомлялося: «Ми були свідками читання цих Спогадів в численному родинному колі. І старші, і молодші слухали з однаковою напруженістю. Це було свято для всіх, бо, на жаль, занадто рідко з'являється в нас книжка, яку безпечно можна читати в оточенні жінок і дітей. Діти з особливою цікавістю ловили кожне слово. Читалося дуже легко. Здавалося, що всю книжку буде прочитано одним духом» [20, с. 3]. В. Сливовська зазначає, що «власне з її (Є. Фелінської. – В. Б.) книжки сучасники вперше дізналися про умови життя засланців, про долю Северина Кшижановського, голови Патріотичного товариства, про життя польського поселення в Тобольську, про бібліотеку, створену Петром Мошинським, про феноменального скульптора Ігнація Цейзика та про фіаско шаленої спроби втечі Альбіни та Вінцентія Мігурських» [19, с. 16]. Звернення уваги саме на суспільну вартісність призвело до того, що ряд унікальних стильових прийомів організації мемуаризованого тексту, які презентували індивідуальне світовідчуття автора, залишилися поза увагою сучасників письменниці.

Початково спогади, які мають відношення до художньої літератури й одночасно мають ознаки публіцистики та документалістики, спираються на дані історії, характеризуються певною генологічною синкретичністю. Цей факт уже став передумовою виникнення явища контамінації жанрів. Мемуаристична парадигма українсько-польського пограниччя в добу романтизму почала наповнюватися новими модифікаціями, які виникали внаслідок «розхитування» сталої генологічної системи Просвітництва та під впливом подальшого розвитку і художньої літератури, і інших споріднених наукових дисциплін, що сприяло активним родово-жанровим взаємодіям.

Мета нашого дослідження – проаналізувати особливості генологічної організації тексту «Спогадів про подорож до Сибіру, перебування в Березові та в Саратові» Є. Фелінської, притаманні

мемуаристичній літературі Правобережної України доби романтизму, простежити механізми й характерні риси взаємодії структурних частин та принципи їх функціонування.

Аналіз досліджень цієї проблеми. До проблеми жанрів мемуаристики в теоретичному аспекті звертались О. Галич [1], Т. Колядич [3], Б. К. Кубіс [14], В. Пустовіт [4]. М. Гамбін-Жбік займалася питанням популяризації постаті Є. Фелінської в польському літературному та медійному просторі, систематизувала й узагальнила факти з її біографії, для кращого розуміння читачами ХХІ ст. осучаснила лексику художніх та мемуаристичних текстів авторки [12]. В. Єршов здійснив аналіз генетичних особливостей «Спогадів про подорож до Сибіру, перебування в Березові та в Саратові» в контексті комплексного вивчення канону авторів і текстів польської літератури Правобережжя доби романтизму [2]. Х. М. Малговська прослідкувала на матеріалі «Щоденника, написаного в Березові» Є. Фелінської функціонування в літературному дискурсі 40–50-х рр. ХІХ ст. щоденниково-репортажних форм [15, с. 76]. Не вирішена на сьогодні проблема дослідження взаємодії жанрових модифікацій у «Спогадах про подорож до Сибіру» Є. Фелінської.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Автор у заголовку окреслила піджанр-домінанту як сибірські спогади, хоча це визначення, виокремлене за просторовим принципом диференціювання, не охоплює всієї системи генетичних модифікацій, які представлені в тексті. Гендерна належність авторки та причина її примусового пересування дає змогу говорити про «Спогади про подорож до Сибіру» як про жанрову модифікацію – жіночі сибірські спогади заслання. Для них характерний особливий тип автора-наратора – жінки-вигнанця з Правобережжя. У випадку Є. Фелінської стався прецедент – у 1839 р. перша в історії Російської імперії полька зі шляхецького роду була засуджена на довічне вислання до Сибіру з повною конфіскацією майна через політичну діяльність – співпраця з підпільним «Союзом польського народу» під керівництвом Ш. Конарського. Простір у «Спогадах про подорож до Сибіру, перебування в Березові та в Саратові» Є. Фелінської характеризується як небезпечний, екстремальний, він охоплює топос дороги та подальші місця примусового перебування автора.

Одним із центральних жанрів, які функціонують у складі «Спогадів про подорож до Сибіру», є подорож, яка в аксіологічному плані «дозволяє найкраще поєднати побутову й інтелектуальну манеру спостереження над дійсністю, порівняти різні системи цінностей» [16, с. 71]. Подорож як жанр мемуаристики доби романтизму має розгалужену систему, в якій за векторним принципом виділяється примусова подорож, що є дифузною контамінацією сибірських спогадів. На рівні простору охоплюється весь шлях Є. Фелінської від Києва, де проходило слухання в її справі, до Березова, кінцевого пункту заслання.

Подорож, за словами С. Черноус, – «жанр пограниччя координат літератури факту» [5, с. 69], у якому поєднуються документи різного рівня достовірності з авторськими рефлексіями. Піджанру примусової подорожі у «Спогадах про подорож до Сибіру» Є. Фелінської притаманні специфічні риси. Форма фіксації літературного факту варіюється від розгорнутих метафоризованих описів Нижнього Новгороду, Казані й Тобольська до констатації, більш схожої на статичний звіт у створенні образу Казані, що залежить від особистісного сприйняття автора та високого ступеня свободи поведінки мемуаристики з фактичним матеріалом. Процес сприйняття, освоєння та осмислення чужого простору відбувається не під впливом вільного пересування, а етапування, що надає тексту структурної фрагментарності й незавершеності окремих частин, які властиві відсутності подальшого розвитку або логічної розв'язки.

Датування елементів тексту, початок якого припадає на 19 травня 1839 р., викликане своєрідною авторською рефлексією, що потребувала точної фіксації: «Цей день залишиться в моїй пам'яті назавжди, бо кілька хвилин тому я була за крок до смерті» [8, с. 58]. Вказування дати дає можливість умовно скоротити час, який проходить від безпосереднього сприйняття автором дійсності до його переосмислення й презентації. Датування вважається природженим, властивим будь-якому досвіду, воно надає відчуття часопросторової дискретності та дистанційної віддаленості від минулого. Процес згадування в цілому концентрується на пригадуванні дати і події.

Для стильової організації піджанру примусової подорожі Є. Фелінської характерні співвідносності усіх одиничних подій із магістральною, яка визначає вісь часу, можливість проходження тимчасових інтервалів у двох протилежних напрямках, що передують нульовій даті або настають після неї. Датування на рівні генетичної системи поряд із лаконічністю викладу подій, нарацією від

першої особи є домінантними рисами жанру щоденника. «Спогади про подорож до Сибіру» Є. Фелінської мають семантику, яка включає характерні особливості і примусової подорожі, і щоденника, що надає синкретичного характеру генологічній парадигмі та сприяє утворенню нових піджанрових елементів, серед яких динамічна за характером просторова модифікація – сибірський подорожній щоденник. Самостійним, але водночас тематично поєднаним з іншими текстуальними масивами, представлений у «Спогадах про подорож до Сибіру» піджанр сибірського щоденника, художній простір якого охоплює в територіальному вимірі с. Березове Тобольської губернії, а в часовому – відрізок у два роки перебування там Є. Фелінської.

«Щоденнику, написаному в Березові», притаманна асиміляція різних за структурою та змістом піджанрів. У його межах співіснують датовані події, нотатки з повсякденного життя засланця, матеріали, що стосуються звичаїв та традицій і поселенців, і корінного населення. Піджанрова контамінація, притаманна генологічній парадигмі літератури періоду романтизму, дала можливість автору помістити в художній текст без шкоди для його структури «Уривок із листа Паулінки», що має свої характеристики, властиві епістолярному стилю. Тональність піджанру приватного листа, лейтмотивом якої є туга дитини за матір'ю, надає мемуаристичному тексту глибокої інтимності, що дає змогу наділити читача роллю не відстороненого байдужого реципієнта, а людини, яка співпереживає. Окрім піджанру приватного листа, у щоденнику зустрічаються фрагменти, які позначені епістолярними рисами, функціонують без заголовка, довільно вплетені в мемуаристичний текст і використовувались Є. Фелінською переважно для інформативності, ілюстрації чи підтвердження певних фактів. Подібне явище піджанрової контамінації, прослідковується й у К. Сенкевича у «Щоденнику з подорожі Англією» [18], де поєднуються щоденникові замітки та листи.

У канву щоденника автор, що виступає в ролі фольклориста, вписала й дві народні остяцькі казки, які акумулювали найдавніші уявлення та риси світовідчуття своїх деміургів. Піджанр народної побутової казки становить своєрідну наочність й ужитий письменницею з дидактично-етнографічною метою, яка полягає в ознайомленні читачів зі звичаями, традиціями та ментальністю північних народів й акцентуванні уваги на загальнолюдських цінностях, котрі притаманні і фольклору мешканців Сибіру, і європейців. Для їх структурної організації характерна наявність паратекстуальних компонентів – докладних авторських коментарів, використаних у цілому для пояснення іншомовної лексики, у яких мемуаристка проявила себе ще і як старанний перекладач, уважний до деталей та нюансів у тлумаченні слів.

Є. Фелінська, перебуваючи в Саратові, стала автором публікації «Думки про поступ людства», яка з'явилася на сторінках 27 номеру «Петербурзького тижневика» від 1843 р. і мала досить суперечливий характер. У ній авторка виклала свою точку зору, що стосувалася модної на той час дискусії щодо прогресу й загального розвитку суспільства. Полеміка стосувалася твердження про вдосконалення людства через сам плин часу й перейняття доробку попередніх поколінь: «Ми, вирішивши, що досконалість прийде сама через силу прогресу, пасивно чекаємо на неї, домовившись, що ми вже сьогодні більш досконалі ніж наші предки, хоча ця досконалість нам нічого не коштувала. Тимчасом необережно відкриваємо двері особистим пристрастям, які не узгоджуються з суспільними потребами» [9, с. 288]. Автор постала на розсуд громадськості під псевдонімом Венеранди Кокош, який пізніше, у 1922 р., був зафіксований у списку польських криптонімів [6, с. 6]. Є. Фелінська, не погоджуючись з усіма зауваженнями рецензентів і бажаючи відстояти власну точку зору, помістила статтю в текст «Спогадів про подорож до Сибіру» [9, с. 272–289], чим створила модель контамінації жанрів, що полягає в безпосередньому поєднанні мемуаристичного та публіцистичного елементів. Окрім статті, структуру спогадів доповнюють умови, за яких постала публікація, події та факти, які послуговували чинниками авторської інспірації, й рецензія М. Грабовського, котрий дає оцінку публіцистичним спробам Є. Фелінської. Основні ідеї статті акумулювались у висновку, що став своєрідним девізом подальшого життя мемуаристки: «Найкраще, відкинувши фальшиві уявлення, які вводять нас в оману, прагнути до досконалості через працю: освітлювати розум пізнанням обов'язків, гартувати душу для їх виконання» [9, с. 288]. Текст статті, рецензія та масштабні аналітичні виступи створили унікальний дискурс на сторінках «Спогадів про подорож до Сибіру», які, з одної сторони, представили оригінальний авторський портрет, що полягав в активній індивідуальній позиції Є. Фелінської в погляді на суспільно значимі етично-філософські проблеми, а

з іншої – репрезентували суперечливий характер тогочасної доби, у якій існувала і творила видатна мисткиня слова. Стаття «Думки про поступ людства» залишилась єдиною спробою публіцистичної діяльності Є. Фелінської.

Мешкаючи в Саратові, мемуаристка здійснила ґрунтовне дослідження пам'яток духовної та матеріальної культури цього регіону. Увагу автора привернув феномен економічного зростання, швидкого розвитку промисловості і торгівлі в поселення чехів Серепті, «своєрідній республіці, яка жила на правах спільності. Праця, достаток, виживання, виховання дітей – все є спільною справою» [10, с. 225]. Для підтвердження своїх спостережень мемуаристка включає у структурну організацію тексту щоденника звіт про річний торговельний обіг у поселення Серепта, що утворює своєрідну контамінацію художнього та науково-ділового стилів на рівні піджанру, яка дає змогу говорити про претендування авторського бачення на відносно об'єктивну репрезентацію економічної ситуації. Функціонування подібного документа в тексті є проявом позитивістських тенденцій, що почали зароджуватись у середині XIX ст. У цілому щоденниковий стиль Є. Фелінської характеризується певною лаконічністю, увага акцентується на найсуттєвіших подіях, причому в центрі зображення постає номінація, текст передбачає передусім пізнавально-наукову інформативність.

Висновки. «Спогади про подорож до Сибіру, перебування в Березові та в Саратові» Є. Фелінської – складне жанрово-стильове утворення мемуаристичної літератури Правобережної України доби романтизму з характерно вираженими рисами позитивістських тенденцій, яке об'єднується спільною тематичною ідеєю – фіксування та подальше осмислення подій, що відбулися протягом примусової подорожі авторки до Сибіру й перебування в місцях заслання. Асиміляція на рівні піджанрів та модифікацій як результат подальшого «розхитування» генологічної парадигми Просвітництва під впливом становлення нової індивідуальної романтичної авторської самосвідомості, властивої в цілому літературі першої половини XIX ст., набула нового стилістичного забарвлення та функціональної наповненості. У межах загальної піджанрової домінанти жіночих сибірських спогадів про заслання поєднались подорожній щоденник, примусова подорож, приватні листи, народні побутові казки, стаття, рецензія, діловий економічний документ, що в сукупності зробило «Спогади про подорож до Сибіру» Є. Фелінської цікавими для більш широкого кола читачів, дало змогу презентувати різні сфери суспільно-історичного розвитку доби та безпосередньо сконструювати й представити власний багатогранний образ мемуариста, який не зник на масштабному тлі епохи.

Джерела та література

1. Галич О. А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи / О. А. Галич – Луганськ : Знання, 2001. – 246 с.
2. Єршов В. О. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму / В. О. Єршов. – Житомир : Полісся, 2010. – 454 с.
3. Колядич Т. М. Воспоминания писателей: проблемы поэтики жанра : монографія / Т. М. Колядич. – М. : Мегатрон, 1998. – 276 с.
4. Пустовіт В. Українська письменницька мемуаристика XIX ст.: генеза, засади вивчення / В. Пустовіт // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка (філол. науки). – № 19 (182). – Луганськ : Вид-во Держ. закл. «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка», 2009. – 281 с. – С. 219–229.
5. Черноус С. Еволюція жанру подорожі у польській літературі / С. Черноус // Волинь–Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2009. – № 19. – С. 67–74.
6. Czarkowski L. Pseudonimy i kryptonimy polskie / L. Czarkowski. – Wilno : Nakładem księgarni stowarzyszenia nauczycielstwa polskiego w Wilnie, 1922. – 86 s.
7. Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie i w Saratowie (Wyjątek z Athenaeum na rok 1849. Tomu 4-go, 5-go, 6-go.) / E. Felińska – Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1850. – 329 s.
8. Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie i w Saratowie / E. Felińska – T. 1. – Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1852. – 349 s.
9. Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie i w Saratowie / E. Felińska. – Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1852. – T. 2. – 304 s.
10. Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie i w Saratowie / E. Felińska. – Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1853. – T. 3. – 304 s.
11. Felinska E. Revelations of Siberia by a banished lady / E. Felinska ; Edited by Colonel Lach Szyrma. – V. I. – London : Hurst and blackett, publishers, successors to Henry Colburn. – 1854. – 346 p.
12. Gambin-Żbik M. Ewa Felińska [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ewafelinska.pl>. – Назва з екрана.

13. Grabowski M. O nowych powieściach polskich / M. Grabowski // Tygodnik Petersburski. – 1847. – № 82. – 523–530 s. – S. 525–526.
14. Kubis B. K. Historia w pamiętnikach zapisana. Wybrane zagadnienia / B. K. Kubis. – Opole : Almar, 2003. – 296 s.
15. Małgowska H. M. Formy pamiętnikarsko-reportażowe lat czterdziestych i pięćdziesiątych. Na marginesie «Wspomnień z podróży» Ewy Felińskiej / H. M. Małgowska // Przegląd humanistyczny. – 1976. – № 4. – S. 75–86.
16. Niedzielski Cz. O teoretycznoliterackich tradycjach prozy dokumentarnej (Podróż-powieść-reportaż) / Cz. Niedzielski. – Toruń : Towarzystwo Naukowe, 1966. – 221 s.
17. O ruchu literackim // Gazeta Warszawska. – 1859. – № 271 (Poniedziałek, 14 października). – 8 s.
18. Sienkiewicz K. Dziennik podróży po Anglii 1820 – 1821 / K. Sienkiewicz. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2007. – 351 s.
19. Śliwowska W. Ewy z Wendorffów Felińskiej myśli i czyny / K. Sienkiewicz // Wrocławskie Studia Wschodnie. – № 2. – 1998. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. – S. 9–27.
20. Wspomnienia z podróży E. Felińskiej // Przegląd Poznański. – 1851. – T. XII. – 8 s.

2. Билявская Виктория. «Воспоминания о путешествии в Сибирь, пребывание в Березове и в Саратове» Евы Фелинской: генологический аспект. «Воспоминания о путешествии в Сибирь, пребывание в Березове и в Саратове» Е. Фелинской, выдающейся писательницы и общественного деятеля, занимают значимое место в мемуаристическом каноне текстов польскоязычной литературы Правобережной Украины эпохи романтизма. В статье проанализированы особенности жанровой организации текста, присущие воспоминаниям Е. Фелинской, механизмы и характерные черты взаимодействия структурных частей и принципы их функционирования. В работе исследована мемуаристическая парадигма украинско-польского пограничья эпохи романтизма, которая начала наполняться новыми модификациями, возникающими вследствие «расшатывания» константной генологической системы Просветительства и влияния дальнейшего развития как художественной литературы, так и других родственных научных дисциплин, что способствовало активным жанровым взаимодействиям.

Ключевые слова: Е. Фелинская, мемуаристика, жанр, воспоминания, дневник, ассимиляция жанров.

3. Bilavska Viktoriya. «Memories of the Journey to Siberia, Staying in Berezovo and Saratov» by Eva Felinska: Genological Aspect. «The Memories of the Journey to Siberia, Staying in Berezovo and Saratov» by E. Felinska, an outstanding writer and public figure, occupies a prominent place in the canon of memoirs' texts of Polish literature of Right-Bank Ukraine of the Romantic era. In the article peculiarities of the text's genre organization, typical for memories by E. Felinska, the mechanisms and characteristics of the interaction of structural parts and principles of their functioning were analyzed. The memoirs' paradigm of Ukrainian-Polish borderland of the Romantic era, which began to fill up with new modifications arising from the «loosening» of the constant genological system of the Enlightenment and the impact of further development, both fiction and other related scientific disciplines, that contributed to an active genre interactions.

Key words: E. Felinska, reminiscences literature, genre, memoirs, diaries, assimilation of genres.

Стаття надійшла до редколегії
10.05.2013 р.

УДК – 392(477.41/.42)

Олена Бойчук

Закликання весни на Західному Поліссі: жертвна суть обряду

4. У статті подано опис закликання весни на Західному Поліссі. Автор у сучасних обрядодіях, пов'язаних із потопленням або спаленням солом'яної ляльки навесні, вбачає відгомони колишніх ритуальних жертвоприношень, зокрема й людських.

Ключові слова: закликання весни, Західне Полісся, ритуальне жертвоприношення, календарно-обрядовий фольклор, солом'яна лялька, купальський обряд.